

АТАНАСИЈЕ УРОШЕВИЋ, Београд

ДВЕ ДОСКОРАШЊЕ АРХАИЧНЕ ДРУШТВЕНЕ ИНСТИТУЦИЈЕ НА КОСОВУ

(Забрана ендогамије у племену код Албанаца и Трагови робовласничког система код Черкеза)

1. — ЗАБРАНА ЕНДОГАМИЈЕ У ПЛЕМЕНУ КОД АЛБАНАЦА

Једна од етнолошких одлика косовских Албанаца јесте што свако од њих зна своје припадништво једном од албанских племена (фисова). Највише их је из фисова Бериша, Гаша, Краснића, Сопа, Тсача, Шаље, Битића, Кастрата, Криезија, Климената, Шкреља и Хота. Матице тих фисова су на јужним падинама Проклетија, затим у долини (уједињеног) Дрима и у суседним областима јужно од њега.

У тим областима сваки је од тих фисова имао своју одређену територију, на којој је људство створило и одржавало организацију како за своје унутрашње односе тако и за односе према своме суседству. По насталим условима за њихово мигрирање из својих пренасељених области према Косову за турске владавине, нарочито после познатих српских сеоба у Угарску, људство тих фисова се у новој средини није могло насељавати групно по фисовима. У тој дуготрајној миграцији насељеност Косова је постала мешовита: поред чисто српских и чисто албанских села било је и села у којима су заједно живели и Срби и Албанци. И сама албанска села су постајала мешовита по старини својих становника, па је најчешће у сваком селу било родова из два или више фисова.

И у својим матицама, иако на одређеној територији, ови фисови, као и сва већа племена, свакако нису представљали праву сродничку заједницу, већ творевину од братстава и родова различитог порекла, које на окупу одржава заједнички интерес, пошто су им и извесни делови заједничке територије заједничка својина.

Исто тако, никако се не сме узети да су преци косовских Албанаца потекли баш из матица оних фисова, у чије се припадништво убрајају њихови потомци. Утицајем средине припадност племену се може променити, нарочито у случају исељавања домаћинства са територије свога на територију другог племена, ако га људство тога племена усрдно прими и помогне. Ево неколико примера са Косова. Предак рода Бакола у Плешини код Урошевца био је пореклом из фиса Шаље, па је, по досељењу у Плешину, ушао у фис њених старијих досељеника, у фис Криези. Род Зучу у Мухадер Бабушу околина је увукла у фис Криези, иако се у Топлици, у селу Зуч, убрајао у Шкреље. А Мухадирски род Шкреља у Рујцу сада се убраја у Битиће, иако је у Топлици имао презиме по фису коме је припадао. Тако и род Ашан у Обилићу је, или на свом етапном задржавању у Љуми, или по досељењу на Косово, ушао у фис Краснића, а старином је из средње Албаније, из Мата, где фисних организација није било. Промена фиса рода Туфек у Сојеву извршена је уз курбан, па је можда таквих жртвених обреда било и код других саплемењавања приликом напуштања старог и уласка у нови фис. Тај род Туфек био је од фиса Бериша и, како се састојао само од једне породице, „из хатара” према селу које га је прихватило ушао је у Соп, фис сељана свога новог села. Том приликом је та породица заклала два вола као курбан и од њих приредила селу гозбу. По чињеници што су заклана два вола за тај курбан као да ту има нечег митског. Као да је ту један во жртвован да се умилостиви дух фисног заштитника да не нахуди кући која га напушта, а други во као жртва да дух заштитника новог фиса благонаклоно прими новог члана под своје окриље.

Из других примера са Косова се још јасније види да фис није крвна заједница. Са поисламљивањем извесних српских породица у мешовитој српско-албанској средини неминовно је долазило и до њиховог поалбанчавања, јер су на брачне везе од преласка на ислам били упућени само на Албанце као на своју муслиманску средину. Ради потпунијег изједначавања с тим муслиманима они су узимали сва њихова етничка обележја (језик, ношњу, погледе на друштво), па тако улазили и у њихове фисове. Неки су улазили у фисове оних који су их пријатељски приволели на поисламљивање, а неки у фисове оних чију би евентуалну заштиту желели. Тако су Крстићи у Горњој Морави, у селу Каменоглави, ступили у Гаш, фис својих сељана Луговита, који су их приволели на промену вере и у чијој гостинској одаји је и извршен верски обред њиховог преобраћења, како то излажу Луговити из свога предања. Гогићи у Великом Рибару (Косовска котлина), који потичу од српског рода Гогића у Смолуши, ушли су у Хот, фис својих утицајних суседа. Итд.

У недостатку услова да у новим областима продуже с племенском организацијом Албанци косовских области су задуго одржавали једну одлику из те своје организације у матицама, па је ње местимично и доскоро међу њима било, а можда је понегде и сад има. То је *забрана ендогамије у фису*. Бракови се по њој могу склапати само изван фиса, односно с припадницима других фисова. Забрана обухвата и нове чланове фиса, тј. оне који би неким случајем променили фис или оне који би у фис ушли из друштва где нема фисних подела, каквих је случајева било са

ступањем поисламљених Срба косовских области у албанске фисове. Тако Албанци у Каменоглави кажу да жале што девојке њихових селана Крстића, које су, како кажу, врло лепе, удајом одлазе у друга села, јер их они не могу узимати, пошто су Крстиће њихови преци увукли у свој фис.

На ову забрану ендогамије у фису још се пазило у неким косовским селима у раздобљу између два светска рата. А у неким селима, као у Ади, те су се забране држали само Берише, јер су је припадници других фисова већ прекршили. Тих прекршаја има много, а почели су се јављати, како се тврди, од досељавања мухаџира Албанаца из Топлице и Јабланице после српско-турског рата 1877/78. године, а још чешће пред крај турске владавине и после балканског рата. Кад је први прекршај у Косовској котлини настао тиме што је једна кућа од Краснића у Реснику удала девојку у Красниће у Дрвару „фис се узбунио, али га људи утишали”. Негде су прекршаји настали као „из незнања”, тј. као да брачне стране нису знале да припадају истом фису, како се наводи за први прекршај Бериша у Руњево или какав је случај био при женидби једног Малопољчанина с једном девојком из Годанца.

Пошто су прекршаји забране ендогамије у фису захватили скоро сва албанска села косовских области, то се у раздобљу између два светска рата пазило да не дође до склапања брачних веза унутар братстава, нарочито новијих, оних насталих у новим областима, јер се стара братства, која потичу још из матица, сматрају за врло далек род као и у фисовима, те је у таквим братствима као, на пример, у братствима Косовске Шаље (Пеџ, Гим и Љопћ) већ било прекршаја.

Нове прилике у новим областима учиниле су да се код косовских Албанаца осећање сродства почело развијати у оквиру сеоске заједнице и кад се село састојало од припадника више фисова. Из тога свођења сродства по фису на сродство по селу живљења забрана ендогамије у фису почела се сводити на забрану ендогамије у селу. По тој забрани, дакле, која је проистекла из ужега суседства, а која код изразитих патријархалаца ствара осећање духовног сродства међу становницима села и кад је у њему припадника више фисова, бракови се нису могли склапати ни међу припадницима разних фисова у селу.

2. — ТРАГОВИ РОБОВЛАСНИЧКОГ СИСТЕМА КОД ЧЕРКЕЗА

Проф. Тихомир Ђорђевић је 1928. године у Гласнику Скопског научног друштва, у књ. III, објавио подужи чланак о Черкезима у нашој земљи, где је, по литератури, изнео њихову прошлост у Закавказији све до њиховог потпадања под руску власт и исељења у Турску 1864. године, када су колонизовани у Бугарској, јужној Србији, на Косову и у Македонији. На крају тога рада, и то по литератури и по личним подацима са терена или добивеним од својих сарадника и пријатеља, проф. Ђорђевић је изнео да су Черкези продавали своје кћери за хареме паша и других имућнијих Турака, као и да су се из такве продаје неки богатији Турци у Нишу поженили Черкескињама. Додао је још да му

је неки Албанац из села Врнице на Косову причао 1923. г., да памти кад су Черкези доводили у Приштину на пазар своје кћери и „продавали их као краве”.

По М. Ђурђевићу, који је 1869. и 1870. године службовао у Приштини и доцније издао белешке са свога службовања у Турској, проф. Ђурђевић је навео да су Черкези са Косова продавали и женску и мушку децу, као да су и лепе и стасите Черкескиње „продаване као марва на сајмишту”. А њих људи нису куповали само за себе већ је било и прекупаца, који су ишли по черкеским селима, куповали девојке и доводили у градове. Једној таквој продаји у затвореној просторији могао је, (али у друштву Турчина управника поште у Приштини), присуствовати и тај Ђурђевић. Неки Али ефендија, најпознатији међу трговцима робљем у Приштини, довео је једном шест Черкескиња да их прода неком високом чиновнику који је из Истанбула путовао у Сарајево. Он је хтео само једну за себе а две за своје пријатеље, па је дуго бирао и опињао их, а на примедбу трговца да их не пипа јер нису краве, купац му је одговорио „а да шта су него краве кад су на продају”. За три одабране робине тај је чиновник платио 6.000 гроша (1.200 аустријских круна).

При крају чланка проф. Ђурђевић, по делу Ф. Каница (*F. Kanitz, Donau-Bulgarien und der Balkan*), наводи да су Черкези још у својој домовини били фантастични трговци робљем, да су при колонизовању неке робове довели са собом у Бугарску, где су их нагонили на тешке послове у кући и у пољу или су их продавали турским велепоседницима, иако је султан Медид забранио продају и куповину робља. На завршетку тога навода проф. Ђурђевић каже да није могао сазнати да ли је тако било и код Черкеза у нашим крајевима.

Иако је по подацима из наведене књиге М. Ђурђевића изнео да су Черкези на Косову продавали и женску и мушку децу свакако наслућивао да је то продаја деце робова, иако је затим и по продаји робља, коју су, по Каницу, обављали Черкези у Бугарској, могао претпоставити да је та продаја черкеске деце и девојака на Косову у ствари продаја челади робова у неких косовских Черкеза, остајући доследан својој научној педантности, пошто јасних података о томе није имао, проф. Тихомир Ђурђевић је то питање оставио отвореним.

Кад сам као студент 1925. г. у прикупљању података за проф. Тих. Ђурђевића о Черкесима у гњиланском крају на питање да ли су Черкези на Косову заиста продавали своју децу (јер је и тога питања било на професоровој листи), уз одречан одговор саговорника чуо сам да је свом сину рекао да је то *царије хисаи*. Значење тог израза тада нисам знао, те га у одговору професору Ђурђевићу нисам навео.

Кад сам се по завршетку студија почео бавити науком, из турских речника сам видео да реч *царије* значи роб, робинџа, те отуда *царије хисаи* — питање робова. То ми је био наговештај да је међу Черкесима на Косову било трговине робљем.

Код њих, међутим, у Доњем Становцу, Малом Рибару, Великој Реци и Милошеву године 1934. могао сам дознати да је у њиховој домовини на Кавказу постојао робовласнички систем, па и да су извесне породице међу њима (на Косову) довеле са собом своје робове и да су про-

давали њихову чељад, али да тих породица више нема, јер су се иселиле у Турску. И ништа више.

Један случај је, међутим, у лето следеће (1935) године открио да међу Черкезима на Косову робовласнички систем још живи али само у рудиментима, и то притајено. Открило се, наиме, да међу њима има и породица које потичу од бивших робова. А до открића је дошло случајем одбегвања једне девојке (кћерке Алита Исмаила из Велике Реке) за момка Мемета Исмаила из Доњег Становца, који је потицао од бивших робова. Тај прекршај што им „роб” узима девојку узбунио је родитеље и родбину девојке, па и остале „слободне” Черкезе из оба помених села, те своје имаму забране венчање тога пара. Имам је онда упутио предмет шеријатском суду у Вучитрну на надлежност.

По обавештењу о томе од Срба у Великој Реци нашао сам се поново у том селу и тад су ми Черкези признали да су у протеклој години прећутали да међу њима има и породица од бивших њихових робова, али о томе ништа више нису хтели говорити јер су обавезни да чувају тајну о томе, иако је она одбегвањем те девојке делимично већ откривена.

Онда сам се обратио њиховом имаму, такође Черкезу, који је живео у Доњем Становцу. Да се не би замерио парохијанима што би изласком у сусрет мојим жељама открио њихову дуго и брижљиво чувану тајну, имам је једва пристао да ми да извесне податке о томе. Ево тих података укратко.

Богатији Черкези су у својој домовини имали робове, обично читаве породице, којима су потпуно располагали, па су могли и да продају и њихову децу и одрасле чланове. Међу Черкезима досељеним у наше крајеве, па и на Косово, било је породица које су довеле са собом своје робове, па и читаве породице које су им биле у ропском односу. Све док турска влада није успела да потпуно забрани трговину робљем косовски Черкези су своје робље продавали у Приштини и Вучитрну, али су то чинили под видом продаје своје деце. Продавали су и „своју” децу, која нису од њихових законитих жена већ од робиња, јер је господар могао „живети” и са робињом али без права на венчање. Према томе, деца од мајке робиње такође су била робови.

Између слободних и њима ропски потчињених Черкеза брачне везе се нису могле склапати све док се ти бивши робови не откупе у својих господара. Једна од четири ропске породице у господара Шауђена у Доњем Становцу била се још за турске владавине откупила и тиме у погледу склапања брачних веза постала равноправна како са члановима свога господара тако и са осталим „слободним” Черкезима.

Поседовање робља у Турској законима је забрањивано још тридесетих година XIX века, али се њихове одредбе почеле спроводити у живот тек од 1846. г. да би потом, новим законом, биле пооштрене у 1857.¹ Но, као што видесмо, на Косову се трговина робљем обављала чак и 1869. и 1870. године, а можда и коју годину после тога, јер су и доцније одредбе о укидању ропства биле непотпуне. Ослобађани су само робови

¹ H. Methieu, *La Turquie et ses differents peuples*, II, 166.

чији власници нису могли да докажу да их поседују на законској основи. Спор око тога између двеју породица и њиховог власника Жјау у Великој Реци трајао све до престанка турске владавине на Косову (1912), јер је власник тврдио да их је добио куповином. По престанку турске владавине те две породице су напустиле презиме свога господара и назвале се Хоћ, јер робови немају свога презимена.

По подацима из разних светских енциклопедија трговина робљем у домовини Черкеза била је обична појава. Њихово друштвено уређење чак и у XIX веку било је слично или истоветно друштвеном уређењу средњовековне Европе. Састојало се, дакле, од вишег племства, нижег племства, зависних сељака (кметова) и сељака робова. До робова су Черкези тамо долазили у борбама с турским, татарским и другим суседним племенима. Међутим, ишло се и намерно у походе на људе, чак и у удаљеније области, као што су, на пример, ишли чак до полуострва Крима.

Но, ових двеју архаичних друштвених институција већ нема на Косову.

Појава робовласничког система код косовских Черкеза трајала је још десетак година по њиховом досељењу на Косово, и то у прикривеној форми. Но, и после тога, по дефинитивној забрани ропства у Турској, па и по престанку турске владавине, једнакост између чланова власничких породица и законским путем ослобођених робова није било, јер по њиховом обичајном праву ти се робови нису откупили, па је отуд настајала препрека у брачним везама између једних и других. И то се, како видесмо, држало у тајности све док се 1935. године није открило случајем одбегавања оне девојке из власничке куће за момка који је потицао од робова.

Но, сада Черкеза на Косову скоро и нема више. Од око 1500 породица, колико их је, по мојим подацима, колонизовано 1864. г. сада их је једва десетину кућа. Исељавали су се у четири маха. Први пут су се у дубљу унутрашњост Турске повукли многи кад се Србија у рату с Турском 1877/78. г. примакла Косову. Њихово друго исељавање, и то у Малу Азију, било је по балканском рату, треће — у раздобљу између два светска рата и четврто сада, по ослобођењу, шездесетих година. Од њих је тако за њиховог стогодишњег живљења на Косову остало нешто трагова у топонимима, у поменима појединих путописаца и научних радника, па и у овом случајном открићу притајеног упражњавања за нас сада стране друштвене институције из обичајног права пренете из њихове домовине.

Што се пак тиче забране ендогамије у племену код Албанаца на Косову, видесмо да се она почела прекршавати још од друге половине прошлога века. Али, и поред доцнијих местимичних прекршаја, на њу се још доста чврсто пазило и у доба између два светска рата. А покушај свођења те забране на село, и кад се оно састоји од родова из разних фисова, није узео маха и остао је спорадичан. Сада пак, под утицајем нових друштвених струјања у социјалистичком уређењу наше земље, када су и Албанци на Косову добро закорачили у просвету и културу,

када и њихова интелигенција не гледа више на националну и верску припадност у склапању бракава, стари друштвени погледи су код њих на путу ишчезавања, па и забрана ендогамije у фису, која се од пре стотину година почела прекршавати, на путу је ишчезавања, уколико већ није и потпуно ишчезла.²

ATANASIJE UROŠEVIĆ

DEUX INSTITUTIONS SOCIALES ARCHAÏQUES À KOSOVO

(Défense de l'endogamie chez les Albanais parmi les membres de même tribu et Vestiges du système d'esclavage parmi les Circassiens)

R é s u m é

I. Les membres des tribus de l'Albanie du Nord qui venaient s'établir dans les régions de Kosovo pendant la domination turque, n'étaient en état ni de maintenir les anciennes organisations tribales ni d'en créer de nouvelles, car, sauf quelques petites exceptions, ils ne pouvaient pas s'installer dans les régions de Kosovo en groupe, selon les tribus. Cependant quoique sans organisation tribale, ils se transmettaient parmi eux, et se conservaient de cette façon la connaissance de leur appartenance traditionnelle à certaines tribus albanaises.

Outre la connaissance de l'appartenance aux tribus albanaises particulières, comme un vestige de leurs organisations tribales, parmi les Albanais de Kosovo est resté et s'est maintenue pendant longtemps, la dépense de l'endogamie parmi les membres de la même tribu.

II. Dans la deuxième partie de cet article on relate l'événement fortuit qui a révélé parmi les Circassiens colonisés dans la province de Kosovo en 1864, l'existence, pendant un certain temps après leur colonisation, du système d'esclavage sous une forme déguisée. Ils vendaient les membres de famille de leurs esclaves, et surtout les jeunes filles, comme leurs propres membres de famille. Après prohibition définitive du trafic d'esclaves en Turquie, la propriété sur les familles des anciens esclaves parmi les Circassiens de Kosovo devint purement fictive, mais elle devait aussi être gardée en secret pour rapport à l'entourage. Par la découverte de cette propriété fictive sur certaines familles, qui s'était produite en 1935, on s'est rendu compte que les Circassiens, pendant plusieurs années après leur arrivée dans cette région, mettaient en vente, en effet, non pas les membres de leurs propres familles, mais ceux des familles de leurs esclaves. Cet état en choses fut dévoilé lorsque une jeune fille appartenant à une famille des Circassiens „libres“ s'était enfuie pour épouser, contre la volonté de ses parents, un jeune homme qui provenait d'une famille des anciens esclaves. Ce jeune homme, ne s'étant pas racheté de son maître, n'était pas devenu égal en droit avec les Circassiens „libres“ et, par conséquent, n'était pas autorisé à contracter le mariage avec un membre de cette classe libre. Le véritable état de chose, concernant ce secret qu'ils avaient gardé strictement pendant aussi longtemps, fut révélé par les tentatives visant à empêcher l'un ou l'autre de ce jeune couple.

² Грађа о забрани ендогамije у фису код Албанаца на Косову узета је из мојих радова *Горња Морава и Изморник, Новобрдска Крива Река и Косово* (Српски етнографски зборник LI, LX и LXXVIII). Опширније о томе у мом чланку *Трајкови њлемених организација код Арбанаса на Косову* у годишњаку *Balkanica* књ. VII, Београд 1976.

А о робовласничком систему код Черкеза на Косову дао сам једну белешку још 1936. г. у књ. XV—XVI Гласника Скопског научног друштва. Опширније о томе и о Черкезима на Косову уопште има у поменутој мојој књизи „Косово“ и у мом чланку *Трајкови робовласничког система код Черкеза на Косову* у Гласнику Етнографског института Српске академије наука и уметности, књ. XXI (1972).

